

PE URMELE LUI DANIL PHILIPPIDIS (1755-1832)

Pentru români, Daniel (Dimitrios) Philippidis este cunoscut drept cel dintâi care a folosit în scris, într-o lucrare științifică, numele de „România” (1816), cu jumătate de secol înainte ca statul pe care îl denumea astfel să existe efectiv pe hartă. Grecii îl cinstesc, la rândul lor, pe acest cărturar iluminist apreciind contribuția sa la modelarea limbii grecești moderne și la pregătirea spirituală a generației care avea să înfăptuiască mișcarea de eliberare națională (1821).

Date biografice privitoare la acest însemnat cărturar sunt sumare și adesea contradictorii¹. În istoriografia română, primele contribuții privitoare la viața și opera sa sunt datorate lui Constantin Erbiceanu, care a făcut din acest subiect o preocupare constantă². Filologul Alexandru Philippide a scris, în 1893, un articol prin care dorea să îndrepte câteva inexactități și să acopere unele lacune de informare, oferind informații cât mai exacte despre acest subiect³. El scrie că Daniil Philippidis, fusese „unchi după frate al bunicul său” Nicolae Philippidis, ceea ce explică de ce în familie nu se cunoșteau prea multe detalii despre sfârșitul acestuia; fiind călugăr încă din tinerețe, el nu a avut urmași direcți care să îi păstreze memoria. În vara anului 1888, Al. Philippide a făcut o vizită Tesalia, în satul Milies de pe muntele Pelion, la 26 km de orașul Volos, unde se născuse Daniil, încercând să culegă date cât mai corecte despre ilustrul său înaintaș. Al. Philippide nota că Daniil era fiul lui Philippos Argryriu și că a fost cel dintâi din familie care și-a luat numele de *Philippidis*.

Data nașterii cărturarului s-a dovedit a fi un subiect foarte disputat, anii propuși prezentând diferențe cronologice foarte mari. Grigorie Costandas, vărul său, dă anul 1758, cel mai uzitat; Al. Philippide propune 1770, în timp ce Cath. Koumarianou coboară la 1750-1755. Ariadna Camarano-Cioran subscrie la această din urmă opinie, bazându-se pe o faptul că, într-o scrisoare din 1818 el afirma că se află pe punctul de a deveni septuagenar. În registrul

¹ O fișă biografică la Elena Lazăr, *Panorama literaturii neolene*, București, 1987, p. 73-74; ed. II, cuvânt înainte de K. Mitsakis, București, 2001, p. 103-104. Menționăm și studiul lui Demetrius Pantelodimos, *Demetrios-Daniel Philippides*, publicat în volumul *Personalities of Magnesia*, Volos, 1973, p. 115-145, (care nu ne-a fost însă accesibil).

² C. Erbiceanu, *Fragment pentru istoria națională (Filipid Dimitrie. Istoria Românilor)*, în *Revista Teologică*, IV, 1886, 10; *Istoria veche a Românilor de la Traian până la al II-lea descălecat, cum și existența românilor în permanență în Dacia traiană, de D. Philippide, la 1816, în limba greacă*, în *BOR*, XXVII, 1903-4, p. 964-976; vezi și p. 1085-96; *Câteva cuvinte despre Filipid, loc. cit.*, p. 1096-1100; *Despre români din scrierea lui Daniil Filipid (Istoria și Geografia românilor)*, în *BOR*, XXX, 1906-07, p. 922-9 și 967-980; *Studiu asupra Istoriei României, scris de Demetre Filipide și tipărită în Lipsca, la 1816 (tom I, partea I)*, în *Arhiva*, Iași, 1892.

³ Alexandru Philippide, *Notiță bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*, în *Arhiva*, tom IV, 1893, p. 162-165;

care consemnează decesul său se arată că la 1832 avea 97 de ani, vârstă ce pare exagerată; printr-un calcul simplu, se ajunge la anul nașterii 1755, ceea ce face ca această cifră să fie mai plauzibilă decât pare la prima vedere.

Dimitrios Philippidis și-a început studiile în localitatea natală, continuând apoi la Școala din insula Chios. La 1779 era călugăr la Muntele Athos, sub numele de "Daniil". Pe la 1780-1781 îl întâlnim ca student al Academiei din București. Trece apoi în Moldova, devenind profesor la Academia Domnească din Iași, pe la 1784. În 1787 își continuă studiile la Viena, unde a devenit colaborator al marelui cărturar Anthim Gazis (vărul său)⁴. Pe la 1790 studia matematica, fizica, astronomia și geografia la Paris, frecventând pe savanții Lalande și Barbié du Bocange⁵. În această perioadă a redactat, împreună cu vărul său, Gregorias Konstandas, *Neoterike Geografia* ("Geografia modernă"), dedicată cneazului Potemkin, tipărită la Viena, 1791. Această scriere este recunoscută ca una din primele încercări de folosire a limbii populare (neogreacă) în științele exacte.

Nostalgia față de locurile natale îl determină să revină în Grecia, la Milies, 1795. Alexandru Philippide scria că, și în vremea sa (1888) "se arată călătorului scaunul de piatră de pe care, la umbra unui platan, acest om vorbea copiilor uimiți, fără plată, despre gloria trecută a Eladei". După șase luni Daniil s-a mutat la Constantinopol, unde a poposit doar un an. Aici, un incendiu devastator l-a ruinat complet, pierzând obiecte prețioase pentru el: manuscrise ale propriei opere, instrumentele de fizică ș.a. În plus, o epidemie ce i-a pus viața în pericol l-a făcut să renunțe la șederea în capitala Imperiului otoman și să revină în Moldova (1796).

La Iași a fost angajat de marele vistier Iordache Balș ca profesor particular pentru fiii săi (1796-1803)⁶. Aici el n-a întrerupt contactele cu Occidentul, purtând corespondență cu diverse personalități și comandând cărți, inclusiv lucrări ținând de "științele pozitive". Printre autorii preferați se numără: Voltaire, Rousseau, Condillac, Kant, Bossuet și Malby. Pentru

4 Despre Antihim Gazis, Philippidis își exprima o părere nu prea bună, în corespondența sa către Barbie. Într-o scrisoare (redactată în franceză) descoperită de Mircea Filip, acesta afirma următoarele (1816?): „Am scris domnului Gazi acum 11 luni, ca să definitiveze și să graveze harta nordului Asiei și a României... Este atâta imprudență, atâta stângăcie, atâta pungășie, atâta ticăloșie în inapoierea (...) în sfârșit, după 8 luni, a originalului hărții cu gurile și a celor două gravuri ale nordului [Asiei] și ale României, destul de rău executate și eu m-am chinuit tare mult să le rectific atât cât e posibil...” (...) „Sunt hărți destul de bune făcute de austrieci, dar el, Gazis, plin de capricii, n-a vrut să le consulte. El își închipuie că este geograf fără a ști alfabetul geografiei, după cum își închipuie că este mare elenist și începe dicționare fără a fi capabil să traducă o pagină din Demostene sau Tucidide, sau să scrie în elenă patru-cinci rânduri. El îmi reține de 4-5 luni, mai bine de 1500 de cărți, pe care i le-am împrumutat pentru 4 luni. Drept orice răspuns el îmi spune că eu trăncănesc” (*apud* Nicos Gaidagis, *Catalogul cărților grecești din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași*, vol. III (1801-1821), Iași, 1978, nr. 238).

5 *Vezi Correspondance de Daniel Demetrius Philippides et de I.D. Barbie du Bocange (1795-1819), publice avec une introduction et des notes par Alexandre Cioranescu*, Salonique, Institute for Balkan Studies, 1965. Pentru această perioadă (1790-1794), vezi și Anna Tabaki, *Les intellectuels grecs a Paris (fin du XVIIIe – début du XIXe siècles)*, în *Buletinul Societății Române de Studii Neolene*, 1999 (*Corneliae Papacostea Danielopolu in memoriam*), p. 78-79.

6 Recent, pe fațada clădirii în care rezida marele dregător (azi Palatul Poștei, de pe str. Cuza Vodă nr. 3) a fost dezvelită o placă de marmură ce amintește perioada petrecută de Philippidis sub acest acoperiș. Iată textul inscripției: „În această casă a locuit și a lucrat, între 1796-1803, cărturarul grec Dimitrie Philippide (†1832), mare prieten al poporului român care, vizionar, a utilizat în cărțile lui termenul de România pentru a desemna unitatea teritorială și comunitatea spirituală a românilor din cele trei țări românești în viitor reunite. ACREMIS Martie 2004. Comunitatea Elenă Iași”.

fii familiei Balș a comandat *Dicționarul Academiei Franceze* precum și celebra *Enciclopedie Franceză*. Mai mult, a amenajat în locuința arătată și un laborator pentru experiențe, dotat cu cele mai moderne instrumente didactice, comandate în Franța.

În această perioadă el a tradus mai multe manuale: *Logica* lui Condillac (tipărită în 1801, la Viena), *Aritmetica* și *Geometria* profesorului francez Mauduit (1801), *Astronomia* lui Lalande (apărută la Viena, în 1803), ultima dedicată domnului Moldovei, Alexandru Moruzi. Au urmat *Fizica*, de Brisson, precum și *Chimia* lui Froueroy. Astfel a contribuit la introducerea manualelor franțuzești, moderne atât prin viziunea iluministă cât și prin metoda pedagogică, la Academia din Iași. El a militat pentru introducerea limbii populare (neogreacă) în învățământ, aducându-și o contribuție esențială la formarea terminologiei științifice în fizică și astronomie. A tradus din operele lui Iustin și Florus.

În 1803, când domnul Alexandru Callimachi decisese reorganizarea Academiei Domnești, l-a invitat pe Daniel Philippidis pentru a preda științele pozitive: matematica și fizica. Această Academie funcționa într-o clădire (astăzi dispărută) ce se afla în fața actualei Catedralei Mitropolitane din Iași. Formalitățile numirii oficiale s-au prelungit în urma acuzațiilor de ateism care au fost aduse scrierilor sale, considerate rodul studiilor de la Paris în primii ani după Revoluția Franceză⁷. La Academie avea să organizeze un alt Laborator pentru experimente de fizică și chimie, atrăgând interesul domnului Callimachi, cu care purta lungi discuții pe teme științifice. După 1805, o boală îndelungată i-a afectat activitatea de profesor, Philippidis fiind nevoit în cele din urmă să predea îndatoririle de profesor către tânărul, pe atunci, Dimitrie Govdelas.

*

În memoriile sale Radu Rosetti face o referire care ar putea interesa subiectul de față, chiar dacă este mai greu de plasat cronologic: „Câțiva ani de la așezarea ei în Moldova, bunica făcuse cunoștință cu un iezuit lepădat de călugărie, pe care îl numea *le père Daniel*. Îi atribuia tot ce știa (...) și-l descria ca pe un bărbat deosebit de învățat. Povestea cum petrecea cu dânsul ceasuri întregi, ascultând câte i le spunea despre diverse religii și sisteme de filozofie, despre legile naturii și trecutul omenirii; bineînțeles că și fostul iezuit era un ateu convins...”⁸. Această bunică a sa era Eufrosina Manu, crescută în Fanar, descendentă din Mihail Manu, marele logofăt al Patriarhiei din Constantinopol (m. 1754). Ea se născuse la 1790, în Constantinopol. Era fiica lui Dimitrie Manu (n. 1755) și a domniței Măriora, fiica lui Nicolae Caragea vodă. Tatăl ei a fost, pentru doar câteva luni (1782), mare dragoman al Porții Otomane (echivalentul ministrului de externe). La Istanbul, acesta se ocupa de opere

7 Aflându-se la Paris în anii Teroarei, Philippides a fost nevoit să renunțe, pentru o vreme, la veșmintele de călugăr, „trăind ca un laic”. A avut și o anumită atitudine anticlericală, atribuind căderea Constantinopolului înmulțirii exagerate a mănăstirilor, precum și modului de trai îmbelșugat și parazitărilor la călugărilor. El afirma că „în mănăstiri sunt oameni leneși, care, în loc să își salveze sufletele, își salvează trupurile”. „Din nebunie și superstiție, regii au făcut să crească numărul mănăstirilor, făcând, în felul acesta, să crească prostia, inconștiența și ipocrizia în regatele lor”. Referitor la noile idei, scria, la adresa contestatarilor cu vederi înguste: „Prevăd că broaștele infecte vor ridica capetele lor impure din noroiul în care zac, pentru a se revolta împotriva necredinței! Trebuie să fim curajoși și să nu ne temem de vociferările lor infernale” (Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, București, 1982, p. 112-113, 121).

8 Radu Rosetti, *Amintiri. I. Ce am auzit de la alții*, București, 1996, p. 49, text și nota.

literare și poseda cea mai bogată bibliotecă din acea epocă, după aprecierea marchizului de Rivière, ambasadorul Franței la Constantinopol. Este probabil că acesta, prin preocupările sale cărturărești, l-a cunoscut pe Daniil Philippidis în timpul scurtei șederi a acestuia în capitala otomană, pe la 1795. Dimitrie Manu a revenit în Țările Române după 1792, ocupând succesiv dregătoriile de mare postelnic, mare spătar, și chiar de caimacan (locțiitor de domn în perioadă de interimat), mai întâi la București, iar apoi la Iași. Dimitrie Manu este cel care l-a angajat pe Daniil Philippidis ca profesor pentru copiii săi: Constantin Manu (autor al mai multor scrieri), căsătorit cu Sevastia, fiica lui Iacob Arghiropol, mare dragoman al Porții; Nicolae Mano, care a fost ambasadorul Imperiului Otoman la Paris, pe lângă Ludovic al XVIII-lea (1816-1821), în preajma revoluției grecești⁹. Nu faptul că Philippidis a contribuit la educația unor domnișoare din familia Manu este important, ci realitatea că el l-a format pe diplomatul *Nicolae Manu* (m.1824), pe care ambasadorul Franței la Constantinopol îl recomanda ca fiind un om foarte instruit, inițiat în diverse științe foarte bun vorbitor de franceză, limbă în care se exprima cu ușurință și eleganță. Au rămas de la el scrisori politice interesante, adresate din Paris, în vremea Eteriei, mamei sale, domnița Mărioara Manu (născută Caragea). Urmașii direcți ai lui Dimitrie Manu și Mariei Caragea s-au stabilit ulterior la Atena¹⁰.

Principala reședință din Iași a familiei Manu s-a aflat pe locul actualei case Anastasie Bașotă, de unde începe strada Sărărie, binecunoscută din documente¹¹. Aceasta pare să fi aparținut însă unei alte ramuri a familiei decât cea din care făcea parte Eufrosina Manu¹². Întâmplarea face ca această casă să intre, ulterior, în proprietatea unui Iordache Catargi¹³. Genealogia familiei Catargi nu este însă suficient de bine lămurită pentru a putea stabili dacă

9 Acestora li se adaugă încă o soră, Tarsița, căsătorită cu marele vornic Grigore C. Filipescu din Muntenia. Eufrosina a fost căsătorită, pentru scurtă vreme, cu marele vornic Iordache Goleșcu, din Muntenia, iar a doua oară a fost maritată cu hatmanul Răducanu Roset din Moldova, bunicul lui Radu Rosetii istoricului. Constantin George Mano, *Documente din secolele al XV-lea – al XIX-lea privitoare la familia Mano*, pastrat în familia lui Radu Rosetii, este publicat în această lucrare, planșa 13 (între p. 316-317).

10 Pe la 1900, „șeful casei” Manu de la Atena era generalul Trasybul Manu, ce s-a distins în războiul Greciei cu Turcia; acesta a fost căsătorit cu o reprezentantă a familiei Mavromihali (vezi *loc. cit.*). Pentru familia Manu vezi și recenzii publicate de Const. Giurescu, din „Convorbiri literare”, XLII, 2, 1908, p. 292-295; Elie Nicolescu, *Familia Mano – câteva cuvinte asupra Monografiei acestei familii*, în „Literatura și arta română”, XII, 1908, p. 271-279. Vezi și N. Moțoc-Epureanu, *Genealogia familiei Manu*, București, 1904, I. tab.

11 Gh. Ghibănescu, *Documentele caselor Bașotă*, în *IN*, 1926-1927, p. 112-166. Era o casă de piatră „cu trei rânduri, la înălțime, în capul uliții Târgului de Sus”. Încă din 1809 Ecaterina Suțu, văduva lui Scarlat Manu, având în întreținere șase copii nevârstnici, se vede nevoită să o vândă la sultan-mezat, deoarece neavând surse suficiente de venit, nu-și putea permite să locuiască în acest impozant imobil, și nici să acopere „cheltuiala ce trebuie la o așa casă, și pentru a ține dascăli spre procopseala copiilor ce au rămas”. Bani rezultati din vânzarea casei urmau să fie puși cu dobândă, iar câștigul rezultat trebuia să acopere cheltuielile familiei și cele necesare pentru creșterea și educația copiilor.

12 Este vorba de ramura marelui logofăt Manuel Manu, căsătorit cu Zamfira Caragea (vezi, George Manu, *op. cit.*, p. XXIII-XXIV).

13 *Ibidem*, p. 163, nr. XCVIII. Documentul din 1 iunie 1838 vorbește despre casa logofătului Iordache Catargi: „casele mele cele arse, de aici din orașul Iași, din capătul uliței Târgul de Sus, lângă cișmeaua de lângă Cizmărie, numite a Manului, cu toate binalele de pe locul cuprins împrejur cu zid de piatră stricat, așa cum se găsește astăzi (...), ce am de la fiii răposatului logofăt Manu”. Aceste case arse le-a vândut acum hatmanului Anastasie Bașotă, cu 1800 de galbeni blanchi împărătești.

este vorba despre același Iordache Catargi care a fost bunicul istoricului Radu Roseti¹⁴.

*

Din 1808, Moldova se pregătea să devină câmp de bătălie într-un nou război ruso-otoman, așa încât Philippidis s-a hotărât să părăsească acest teren ce se anunța primejdios. S-a decis pentru o nouă călătorie la Paris, unde îl întâlnim în anii 1810-1812. În acest ultim an, a vizitat Strasburgul și Viena.

După liniștirea apelor, îl aflăm din nou în Moldova, iar în 1814-1815 chiar peste Prut (devenită gubernie rusească sub numele de Basarabia). A petrecut o vreme la Chișinău, unde a avut probabil, un serviciu pe lângă nou întemeiata Mitropolie. Șederea sa în acest oraș trebuie pusă în timpul păstoririi mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni, pentru a cărui bună gospodărire are cuvinte de laudă, în câteva rânduri. În acest timp a străbătut diverse regiuni ale Basarabiei, realizând la fața locului documentația pentru viitoarele sale lucrări. În 1815 vizita Cetatea Albă de pe țărmul Mării Negre, despre care ne-a lăsat o descriere detaliată¹⁵.

În *Geografia României* (1818) arată că în grădina Mitropoliei de la Chișinău s-au sădit, prin îngrijirea sa, cinci platani, aduși de la Constantinopol. El avea o mare predilecție pentru această specie de arbori mediteraneeni, podoaba vechilor piețe din Grecia, în prezența cărora retrăia iluzoriul sentiment de "acasă". Nu mai văzuse acest arbore în Moldova, dar l-a întâlnit în orașele Europei, unde n-avea, totuși, măreția celor din Grecia.

Dintre acești bătrâni platani, care ar fi trebuit să aibă vârsta de aproape două secole, credem că mai există astăzi doi sau chiar trei. Unul se află chiar lângă clădirea Guvernului, pe colț, fiind însoțit și de o plăcuță care atesta că este monument al naturii, fiind protejat de lege¹⁶. Tot în Piața Marii Adunări Naționale, dar vizavi de Guvern, între arcul de triumf și clopotnița Catedralei, cam pe același aliniament cu cel semnalat mai sus, se află un al doilea platan venerabil, care deși pare de aceeași vârstă, nu este marcat ca monument al naturii. Un al treilea platan se află în fața clădirii Președinției Republicii Moldova. Pe acest întins loc a fost cândva grădina Mitropoliei¹⁷. Credem că acești platani sunt supraviețuitorii celor cinci pe care i-a plantat Daniil Philippidis, pe la 1814.

*

Deosebit de însemnate pentru noi sunt două din lucrările lui Philippidis: *Istoria României*, tipărită în limba neogreacă la Leipzig¹⁸, în 1816 și scrierea complementară, *Geografia*

14 Acest Iordache Catargiu era fiul vornicului Constantin Catargiu (care a locuit în clădirea Muzeului Unirii de pe str. Lăpușeanu), nepotul banului Ștefan Catargiu și strănepotul logofătului Ilie Catargiu. La 1822, hotărându-se să se stabilească la dreapta Prutului, în noua gubernie rusească Basarabia (unde își avea și majoritatea moșiilor), cerea un atestat de noblețe, iscălit de marii boieri moldoveni, care i-a și fost acordat, la Chișinău (Arhivele Naționale Iași, fond Documente, P. 171/2, copie).

15 N. Bănulescu, *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, București, 1924 (extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1923, p. 121, 125).

16 Inscripția, astăzi dispărută, arăta (nu știm pe ce bază) că acest platan ar fi fost plantat la 1825.

17 Mulțumesc și pe această cale kolegei Ludmila Bacumenco, doctor în istorie, pentru verificările pe care le-a făcut la fața locului, în 2005.

18 Lucrarea a fost tipărită recent, în ediție românească integrală: Daniil Philippidés, *Istoria României*, tom I, partea 1, traducere de Olga Cicanci, București, 2004, 467 p.

României, apărută în 1818. Pe lângă faptul că folosește pentru prima dată într-o lucrare științifică numele modern al statului român, autorul combate, de pe poziții iluministe, teoriile ce contestau originea latină și continuitatea românilor. Prin termenul de "România" el desemna teritoriul Daciei antice "într-un timp în care orice alt învățat, român sau străin, știa să vorbească numai de o Moldovă și de o Muntenie"¹⁹. Această atitudine liberală și dezinteresată merită a fi în mod deosebit apreciată²⁰.

În 1820, plănuia să redacteze o *Enciclopedie* în 12 volume, în greaca "vulgară" (neogreacă), dar nu a mai avut timpul și condițiile pentru a duce la bun sfârșit acest proiect.

Biblioteca Centrală Universitară "Mihai Eminescu" din Iași, moștenitoarea vechii bibliotecii a Academiei Domnești din secolul XVIII, mai deține astăzi mai multe titluri din scrierile lui Daniil Philippidis.

*

După revoluția elenă de la 1821, deși nu se implicase atât de mult în evenimente pentru ca Înalta Poartă să-i poată aduce vreo acuză însemnată, a considerat că este mai prudent să părăsească teritoriile aflate sub suzeranitate otomană, reluând drumurile Apusului. Rizo Nerulos, care l-a cunoscut, îl credea prea bătrân și slăbit pentru a reveni în Grecia natală, încă neașezată, dar nici el nu era prea informat, presupunând că Philippidis „se va fi întors în Moldova, liniștită acum, unde câțiva ani mai în urmă avea să-și încheie zbuciumata viață de neastâmpăr, înmormântat undeva acolo”. Mai apropiat de el a fost Neofit Ducas, care îi scria, în ultimii ani, că dorea să-l aibă tovarăș de drum la întoarcerea în patrie, „la mama Hellada”, căci „ce mai pot ei spera acum, niște bieți moșnegi fără putere”²¹.

În anii următori, Daniil Philippidis a cerut protecția țarului, căruia îi și dedicase lucrarea *Istoria românilor* (1816), pentru a se refugia peste Prut, în gubernia Basarabia. Din acest moment, biografia cărturarului a intrat într-un con de umbră, datele fiind puține și nesigure. Miliarkis²² scria că Philippidis a murit în Basarabia, la 1833, „după cum însemna *Chronologia* lui Chiriak Melirrhytos”, fără a se cunoaște orașul sau satul unde odihnesc oasele sale. Al. Philippide afirmă că Daniil „a fost numit egumen la o mănăstire din Bălți și aici, în acest oraș, a încetat din viață, la 9 noiembrie 1832”.

În 1924, N. Bănescu își exprima îndoiala față de data atât de exactă a decesului, avansată de Al. Philippide, dată a cărei sursă nu era precizată. Socotind-o contestabilă, el a avansat o nouă ipoteză: „Dintr-un pasagiu al cărții lui Rizo Nerulos, rezultă că Daniel Philippide a murit *înainte de 1826* (s.n.). Fostul său discipol își încheie astfel paginile pe care i le închină: «Deși lucrările sale științifice și literare sunt de ajuns pentru renumele său, mă simt fericit a însemna aici aceste puține rânduri, *în memoria sa* și a-i plăti, ca discipol, datoria sfântă a recunoștinței». Înțelesul celor din urmă cuvinte nu lasă, credem, nici o îndoială în această privință. Data tipăririi prelegerilor ținute de I. Rizo Nerulos, la Geneva, este 1826. Înainte de această dată trebuie pusă, prin urmare, moartea lui Daniel Philippide, la vârsta de aproape

19 Alexandru Philippides, *op. cit.*, p. 163.

20 Contemporanii greci nu au avut o atitudine la fel de generoasă. Ei îi reproșau: la ce folosește această operă cauzei elenismului? Probabil din aceasta cauza lucrarea s-a oprit la volumul I, neexistând suficient interes pentru continuarea ei.

21 N. Bănescu, *op. cit.*

22 Miliarkis, în *Εστία*, XIX, 1885, nr. 476.

60 de ani²³. Deși pare convingătoare la prima vedere, această ipoteză pune în circuit un an terminus diferit al vieții cărturarului, care avea să încurce stabilirea adevărului vreme de câteva decenii. Ariadna Camariano-Cioran semnala că în Arhivele Statului din Chișinău se păstrează Registrul de stare civilă a bisericii din Bălți, în care, sub data de *6 noiembrie 1832*, a fost înregistrat, decesul marelui cărturar, care ar fi survenit la vârsta de 97 de ani, vârstă considerată de autoare ca fiind nerealistă²⁴.

*

Interesul special pentru aflarea datei și locului unde a fost înmormântat Daniel Philippidis a apărut în urma solicitării primite din partea *Comunității Elene* din Iași. Investigațiile aveau să urmeze două căi: spre orașul Bălți și spre Chișinău, unde existau indicii că s-a putea afla elemente legate de biografia marelui cărturar²⁵.

O documentare prealabilă asupra orașului Bălți arată că biserica Sf. Nicolae, ar fi fost ctitorită de negustorul grec Gheorghios Panaiotis²⁶, la 1790. În realitate, acesta nu mai era în viață la acea dată, biserica fiind construită de către fiul acestuia, comisul Alexandru Panaite (m. 1819, fără urmași), potrivit inscripției ce se afla, în exterior, pe monumentul din colțul de sud-est al bisericii²⁷. Potrivit testamentului lui Alexandru, în 1823 s-au împărțit proprietățile acestuia. Moșia târgului Bălți urma să fie moștenită și stăpânită, în indiviziune, de mama lui Alexandru, Maria Panaite (n. Costache, soția negustorului Gheorghe Panaite) și de sora

23 N. Bănescu, *op. cit.*, p. 119-128);

24 Cornelia Papacostea Danielopolu, *Les Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leur professeurs*, Institute de Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, p. 612-627. Medalionul bio-bibliografic prezentat aici reprezintă sursa cea mai documentată cu privire la Daniil Filippidis.

25 În acest demers m-am bucurat de sprijinul prietenesc al mai multor istorici de la Chișinău, precum acad. Andrei Eșanu și soția sa Valentina, Vlad Ghimpu, director adjunct la Muzeul Național de Istorie, cărora le mulțumesc și pe această cale. Rezultatele acestei căutări au fost comunicate în ședința din 24 noiembrie 2004 a Institutului de Filologie Română "A. Philippide", fiind apoi tipărite, într-o formă rezumată, în *Buletinul* informativ al Institutului, anul V, nr. 4, oct.-dec., 2004, p. 10-11.

26 Svetlana Grișina, *Bălți*, Chișinău, 2006, p. 32. Se menține informația că Gheorghe Panaite ar fi ctitorit biserica din Bălți, la 1791. *Vezi și Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise*, VI, fasc. II, p. 4. Pentru negustorul Gheorghe Panaiotis și fiii săi vezi p. 16-23. Se știe că a fost căsătorit cu Maria Costachi, dintr-un influent neam de boieri moldoveni. El era mort la 1766 (soția murise mult mai înainte). Avusese casă cu pivniță lângă zidul mănăstirii Golia, „din poarta mănăstirii alătura cu zidul în lung, până în gardul ogrăzii lui Enache neguțător și până în ulița ce merge la Târgul Făinii” (*Ibidem*, p. 19). Când s-a amenajat haznaua din fața mănăstirii, fiind scoasă în afara zidului, domnul a luat teren de la fiii lui Gheorghe Panaite și l-a dat mănăstirii. În compensație, domnul a dăruit lui Alexandru Panaite și fraților săi jumătate din moșia Bălților, partea dinspre apus, jumătatea de răsărit aflându-se în stăpânirea mănăstirii Sf. Spiridon din Iași (*Ibidem*, p. 19, 22). Se pare că familia Catargi a stăpânit, la un moment dat, chiar și trei sferturi din orașul Bălți (Svetlana Grișina, *op. cit.*, Chișinău, 2006, p. 36).

27 Alexandru Panaite și frații săi făceau întinse afaceri comerciale cu Imperiul Otoman, ocupându-se cu aprovizionarea cu carne a Istanbulului. Doar în anul 1775, ei trebuiau să asigure capitalei otomane un număr de 50 000 de oi (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 23). Au avut ca fii pe comisul Alexandru Panaite, bașa Constantin lipscanul și pe paharnicul Iordache Panaite. La aceștia se adauga trei fete: Catrina, măritată cu paharnicul Petrache Cartargiul; Zoia, măritată cu căminarul Iordache Jorj; Elena, căsătorită cu banul Gheorghe Donici (*Ibidem*, p. 18, cu o spiță de neam). Gheorghe Panait se înrudea cu boierii Costăchești nu doar prin soție, ci și prin unul dintre gineri.

lui, Caterina, soția lui Petrache Catargiu²⁸. Aceasta trebuie să fi rămas situația în ultimii ani de viață al lui Philippidis. Fiind singura biserică existentă în localitate la 1832, am presupus că în incinta acestei biserici a putut să fie înhumat Daniil Philippidis. Gh. Ghibănescu și apoi Ștefan Gr. Berechet au publicat inscripțiile care se aflau acolo la 1928 (pe monumentul ctitorilor). Este vorba de cinci inscripții datând dintre anii 1707-1819²⁹. Nici una dintre ele nu se referă la Philippidis. Exista însă posibilitatea ca, la fața locului, să se afle o piatră pe care să se descifreze doar “monah Daniil” sau data de “9 noiembrie 1832”, indicii că ar putea fi ceea ce căutam.

Am verificat și informația oferită de Al. Philippide, potrivit căreia Daniil ar fi murit ca egumen la o mănăstire din Bălți sau din apropiere. În zonă nu a existat, în vremea lui Daniil nici o mănăstire la care el să fi fost egumen și unde să mai poată fi căutat mormântul acestui cărturar³⁰. Domnul Gheorghe Duca, președinte al Academiei de Științe din Republica Moldova (și consul onorific al Republicii Elene la Chișinău) ne-a semnalat că la mănăstirea Hârjauca ar exista o tradiție orală despre prezența lui Philippidis acolo. Din investigațiile noastre, am aflat că la această mănăstire din județul Orhei a existat un stareț cu nume asemănător: Spiridon Filipovici (1819-1846). A fost un cărturar cam de aceeași de factură cu Philippides. A călătorit mult prin Europa, dobândind cunoștințe deosebite pentru acele vremuri. A ridicat schitul de la Hârjauca, până atunci ruinat de vitregia vremurilor, la o stare de înflorire. El a construit aici, la 1836, o biserică de zid (folosită iarna), și chiliile pentru monahi. Aceasta a primit hramul protectorului său spiritual, “Sf. Spiridon”. Tot el a început zidirea bisericii mari, cu hramul “Înălțarea”, prin mijloacele proprii ale mănăstirii³¹. Deși anumite detalii biografice par a se potrivi, altele împiedică o echivalare a celor doi. Dacă a decedat la 1832, Philippides nu putea zidi o biserică la 1836. Prenumele de Spiridon nu pare a fi o greșeală, din moment ce a fost transformat și în hramul bisericii; purtătorul acestui prenume credem că a și fost înhumat în biserică ce a fost ctitorită de el. Philippidis a fost înmormântat însă, cu siguranță, la Bălți.

În baza acestor informații, am efectuat o deplasare la Bălți, în septembrie 2004, pentru a verifica dacă, la a biserică Sf. Nicolae se mai păstrează vreo urmă a mormântului lui Daniel Philippidis. Am constatat că nici în interiorul lăcașului și nici în jurul acesteia nu se mai află pietre de mormânt cu inscripții. Nici monumentul ctitorilor, ce se afla la sud-est de biserică, nu mai pastrează inscripțiile publicate pe la începutul secolului XX. Părintele Mihail, parohul bisericii Sf. Nicolae, ne-a precizat că cimitirul bisericii se întindea mult spre est, dar

28 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI, fasc. II, p. 17.

29 Gh. Ghibănescu, *La Bălți*, în *IN*, fasc. VI, 1926, p. 333-335 (14 inscripții și însemnări de pe cărți); autorul mai publicase aceste inscripții în ziarul ieșean „Opinia”, nr. 1681, din 5 septembrie 1912; tot el le-a reluiat în studiul introductiv din *Ispisoace și zapise*, vol. VI, partea II, p. 3-4. Ștefan Gr. Berechet, *Inscripții și însemnări*, în *Analele Comisiunii Monumentelor Istorice. Basarabia*, tom II, 1928, p. 137.

30 Cf. Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, în *Revista de Istorie și Arheologie Bisericească*, XI, 1919. Singurul așezământ monahal cunoscut din județul Bălți a fost schitul Galița, întemeiat la 1801, de un călugăr de la schitul Călăroșauca, ieromonahul Anatolie, trimis să slujească la un pustie, la biserică având hramul Sf. Gheorghe, fiind însoțit doar de încă doi călugări; schitul a fost desființat la scurtă vreme, la 1809, de către mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni, neavând ființă legală, precum și pentru rele purtări. Localitatea unde a fost acest schit s-a numit ulterior Galata sau Călugăra. Vezi și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI/2 (*Bălți*), studiul introductiv.

31 Visarion Puiu, *op. cit.*, p. 49-50 (citând pe P. Crușevan, *Bessarabia*, Moscova, 1893, p. 159-161).

prin 1965 el a fost dezafectat, iar incinta mult îngustată. Nu are idee dacă vechile inscripții s-au mai păstrat până în acel an și nici unde au putut fi duse. De foarte buna calitate este pictura catapetesmei; potrivit lui Zamfir Arbure, cneazul Potemkin ar fi poruncit ca să fie adus pentru această lucrare Eustatie Altini, cel mai bun pictor din Principatele romane la acea epocă (provenit dintr-o familie de origine greacă)³².

Am căutat apoi *Muzeul de Istorie și Etnografie* din localitate (str. Păcii, nr. 35) unde am discutat cu doamna muzeograf Lucia Neagu. Prin profesie, ea este persoana cea mai avizată privitoare la obiectele istorice aflate pe teritoriul orașului Bălți, fiind la Muzeu de mulți ani. Un cimitir civil, mai vechi, în care ar fi putut fi eventual îngropat, a existat în zona bisericii Sf. Petru și Pavel, dar acesta a fost dezafectat în urmă cu mai mulți ani, pentru a se construi un pavilion administrativ al Întreprinderii “Răutul”. Doamna muzeograf a fost chemată atunci de față și nu știe să se fi găsit un asemenea mormânt. Nu s-a păstrat, la Muzeu sau în altă parte, nici o piesă din acest cimitir.

*

Cea de-a doua urmă ne îndrepta spre Arhivele Naționale ale Republicii Moldova. Ariadna Camariano-Cioran nu indică însă o cotă de arhivă exactă. La rugămintea noastră, doamna dr. Silvia Corlăteanu a depistat această însemnare în Arhivele Statului de la Chișinău³³. Scurta însemnare din acest registru – scrisă în limba română, dar cu grafia chirilică a vremii – aduce câteva date noi și de o precizie mult mai mare față de alte categorii de izvoare.

La rubrica numită „când și cine au murit” este consemnat, în luna noiembrie 1832 „*la zăci zăle, profesorul grecescul Daniil sân (ful) lui Vasile Philippidis*”; vârsta indicată este de 97 de ani; la rubrica „din ce pricină s-au întâmplat moartea” este trecut *de bătrânețe*; la rubrica „de cine s-au mărturisit și s-au împărțășit” aflăm că acesta a fost „*preotul Procopie Timofeevici Fronea*”, iar în ultima rubrică („unde și de cine s-au îngropat”) se precizează că „*în țântirimul orașului Bălțile de protoiereul Avramie Antonovski cu soboru*”³⁴.

Deși sumară, însemnarea din registru arată o considerație specială pentru cel decedat, acesta fiind tratat individual în cuprinsul paginii registrului amintit. Pentru ceilalți 10 decedați de pe aceeași filă există o însemnare comună, în care se arată că li s-a asigurat ultima spovedanie și împărțășanie „*de preoții acestui popor, Procopie Timofeevici Fronea și Costantin Nicolaevici Moșan*”, iar în privința îngropării se indică: „*în țântirimul orașului Bălțile, de pre-*

32 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI, fasc. II, p. 3. Eustatie Altini a mai pictat icoane pentru bisericile ieșene: Sf. Gheorghe (Mitropolia Veche), Sf. Spiridon, Banu și 40 de Mucenici (existente și astăzi).

33 Mulțumim și pe această cale doamnei dr. Silvia Corlăteanu cât și acad. Andrei Eșanu (și soției sale Valentina), care au făcut serviciile amicale de mediere și expediție.

34 Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fondul 211, *Registrele metricale ale guberniei Basarabia*, Inventar 1, *Registrele metricale ale parohiilor jud. Iași/Bălți*, u. p. 54, vol. I, fila 27. Protoiereul Avramie Antonovici a trăit 67 de ani, până la 1862 după cum arată piatra sa de mormânt ce se păstra (la 1926) în cimitirul bisericii Sf. Neculai din Bălți. Avea doar 37 de ani la oficierea înmormântării lui Daniil Philippidis, dar deținea deja rangul arătat. Soborul amintit trebuie să fie cel al preoților de mir pe care protopopul Antonovici îi păstora și nu soborul călugăresc al unei mănăstiri. Inscripția de pe mormântul său se numără printre cele publicate și avea următorul conținut: “Aici odihnesc rămășițele protoiereului Avraam Antonovici, care a trecut din viață la 1862 ianuarie 17, având de la nașterea sa 67 de ani. Odihnește neprețuitele rămășiți până la dimineața bucuriei” (Gh. Ghibănescu, *La Bălți*, în *IN*, fasc. VI, 1926, p. 334).

oții acestui popor Costantin Moșan și Procopie Fronea”.

Observăm că data oferită de registrul deceselor diferă doar o zi față de cea consemnată de Al. Philippide (9 noiembrie). Nu știm de unde provine data de 6 noiembrie, indicată de Ariadna Camariano-Cioran.

Numele tatălui lui Daniil, *Vasile*, consemnat în acest registru, este diferit de cel cunoscut anterior: *Arghirie*. El este însă mai puțin sigur față de celelalte date oferite de registru. Probabil s-a făcut o întregire după inițiala tatălui, în scrierea chirilică literele “A” și “V” putând fi uneori confundate.

Însemnarea infirmă afirmația mai veche potrivit căreia Daniil era egumen al vreunei mănăstiri în momentul decesului, deoarece o asemenea calitate ar fi fost consemnată, credem, în registrul amintit. Nu e menționat nici măcar ca monah, ci ca *profesor*. În registru nu se spune că Daniil ar fost înhumat în incinta bisericii Sf. Nicolae, cum am presupus inițial, ci că a fost înmormântat *în cimitirul orașului*. Nu știm dacă acest cimitir al urbei era identic cu cel format în jurul bisericii amintite, sau dacă este vorba de o necropolă civilă, creată probabil după ce împăratul Alexandru I al Rusiei a înălțat localitatea la rangul de oraș (1828). Asemenea cimitire, potrivit normelor de prevenire a epidemiilor, în vigoare în epoca modernă, erau amenajate în afara localității. Deși la Bălți a existat cel puțin o asemenea necropolă, ea a fost dezafectată, ștergându-se orice urmă de existență.

*

Radu Rosetti relatează în memoriile sale că a dat de urmele lui „*le père Daniel*” în Basarabia. În 1908, făcându-i o vizită doamnei Olga Catargiu (născută tot Catargiu) la moșia acesteia de la Cobâlnea, gazda i-a spus că acest Daniil este înmormântat la Bălți și că îi fusese profesor și tatălui său³⁵. Mărturia aceasta s-ar putea dovedi foarte însemnată; potrivit ei, Daniil ar trebui căutat în anturajul ramurii basarabene a familiei Catargi, nefiind exclus ca el să se fi bucurat de protecția Catargeștilor și poate chiar să fi locuit, pentru o vreme, sub acoperișul acestora. Tatăl doamnei Olga era Nicolae Catargiu. Aceasta înseamnă că cel care l-a angajat pe Daniil Philippidis ca profesor pentru fiii săi este bunicul acesteia, paharnicul Petrache Catargiu (1770-1832) căsătorit cu Ecaterina, fiica paharnicului Iordache Panait. Acest Iordache nu era altul decât Gheorghios Panaiotis, tatăl lui Alexandru Panaite, care a citorit vechea catedrală din orașul Bălți.

Este posibil ca atașamentul lui Philippidis să fi fost către familia Panaiotis și nu către familia Catargi în ansamblul ei. Asta ar explica stabilirea (și înmormântarea) sa la Bălți, fără a fi semnalat în anturajul Catargeștilor stabiliți în capitala provinciei, la Chișinău.

Petrache Catargiu a fost deputat în Sfatul Suprem al Basarabiei (1822-1825). Coincidența face ca protectorul Petrache Catargi să fi murit în același an cu protejatul sau, profesorul Philippidis, pe 16 februarie 1832³⁶.

De învățătura acestui dascăl au beneficiat amândoi fiii lui Petrache, Iordache și Nicolae.

35 Radu Rosetti, *Amintiri. I. Ce am auzit de la alții*, București, 1996, p. 49, text și nota.

36 Gheorghe Bezviconi, *Boierii Catargi*, în *Din trecutul nostru*, Chișinău, IV, nr. 36-39, 1936, p. 113. Petrache Catargiu a mai avut și trei fete, despre care nu știm dacă au beneficiat de învățătura lui Dimitrie Philippidis: Smaranda (1805-1848), măritată cu Grigore Krupenski (fratele vice-gubernatorului Matei Krupenski), Profira, căsătorită în 1823 cu generalul Petru Ugrimov și Elena (1802-1872), măritată în 1826 cu polcovnicul Karl Iosif Osmotovski.

În 1814, când Philippidis se afla sigur în Basarabia, cei doi fii aveau 17 respectiv 15 ani. Nu este exclus ca de lecțiile sale să fi avut parte și cele trei fiice ale familiei Catargi, care erau de vârste mai mici, având, la anul de referință, între 9 și 12 ani. Iordache Catargiu (1797-1871) și-a continuat studiile, începute cu Philippidis, la Leipzig. Revenit în Basarabia, el a devenit mareșal al nobilimii din ținuturile Bălți (Iași) și Soroca (1834-1837, 1841-1847)³⁷. El a fost căsătorit cu frumoasa Anica, fiica lui Sandu Feodosiu, cunoscută ca „muză” al lui Pușkin în perioada exilului basarabean a poetului³⁸.

Tatăl Olgăi, stolnicul Nicolae Catargi (1799-1853), era cel de-al doilea fiu al lui Petrache. Acesta era cunoscut, la Leipzig, drept un foarte bun jucător de șah³⁹. Nu știm dacă performanța sa se datorează tot profesorului Philippidis. El este cel care și-a înmormântat doi copii la biserica din Bălți⁴⁰.

*

În afară de reședința de la Bălți, familia Catargiu a avut o reședință și în capitala guberniei, la Chișinău. Rămâne de stabilit dacă Philippidis a predat lecții copiilor acestei familii la Bălți sau la Chișinău. Palatul Catargi din Chișinău, unde locuia Olga Catargi, era recunoscut, la vremea înălțării sale, drept cea mai frumoasă și mai impunătoare clădire din capitala Basarabiei. Este vorba de un edificiu între ale cărui decorațiuni se remarcă elemente ale unui stil *empire* de coloratură otomană. El a fost construit la 1854, de către arhitectul E. Gasket. Palatul se păstra, până de curând, ca proprietate a Primăriei, fiind amplasat la intersecția bulevardului Renașterii cu strada Columna⁴¹. Anul construcției, 1854, este imediat următor morții lui Nicolae Catargi, tatăl prințesei Olga Catargi, ceea ce arată că nu a fost construit și nici locuit de către acesta, ci de fiica sa, împreună cu soțul ei⁴².

Astfel stând lucrurile, nu putem spune că Daniil Philippidis a fost locatar al clădirii care a ajuns până în zilele noastre. Putem presupune doar că profesorul Philippidis a locuit, ca preceptor al copiilor, în vechea casa a lui Petrache Catargiu. Nu știm însă dacă aceasta a existat anterior pe același loc sau într-o altă zonă a Chișinăului. Doar faptul că palatul a fost construit în anul imediat următor morții lui Nicolae Catargi sugerează ideea că înălțarea sa s-a făcut pe locul unei mai vechi case Catargești, moștenită și demolată de Olga Catargi. Este posibil ca cel mai mic dintre cei doi fii să fi moștenit, prin dreptul mezinului, vechea casă părintească de la Petrache Catargi. Dacă această ipoteză se va adevăra, am putea stabili cel puțin locul casei în care este posibil să fi predat lecții și să fi locuit, pentru o vreme, Daniil Philippidis, la Chișinău.

37 *Ibidem*, p. 114-115 (cu un portret foto).

38 Svetlana Grișina, *op. cit.*, p. 37.

39 Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 117.

40 Pe o latură a monumentului ce marchează locul unde au fost reînhumați citorii bisericii din Bălți se afla inscripția: “Copii pameșnicului Nicolae Catargiul, Ivan de 4 luni și cu Neculai de 14 ani de la naștere” (Gh. Ghibănescu, în *IN*, 1926, fasc. 6, p. 334).

41 Într-o scurtă vizită făcută la Chișinău în 2006, am încercat să identific palatul Catargi din Chișinău, dar nu am reușit. Domnul Gheorghe Duca mi-a spus că este posibil ca această clădire să fi fost demolată de curând.

42 Având în vedere că Olga era născută Catargi și căsătorită tot Catargi, ar trebui verificat de pe ce ramură genealogică a moștenit locul pe care a ridicat această clădire.

Destinul ingrat al rămășițelor sale pământești face ca inițiativa cinstirii personalității lui Daniil Philippidis să nu se poată sprijini pe suportul material obișnuit, al unei pietre de mormânt, a unei locuințe personale și cu atât mai puțin a unui muzeu care să îi păstreze memoria. Locurile din Iași pe unde a trecut umbra sa luminoasă, platanii din centrul Chișinăului, sădiți din inițiativa sa și poate palatul Catargi din Chișinău, ar putea juca rolul de locuri ale memoriei. La Milies, localitatea natală, a fost dezvelit, în septembrie 2005, un monument dedicat cărturarilor Anthimos Gazis, Grigoras Kostandas și Daniel Philippidis, veri între ei și născuți în această localitate. Anvergura culturală cu totul remarcabilă a lui Daniil Philippidis, spiritul său generos, ne obligă la recunoștință și neuitare.